

משה צימרמן

פולמוסי היסטוריונים

הניסיון הגרמני וההתנסות הישראלית

היחס בין ההיסטוריונים וצרכני מוצריהם אינו שונה מהיחס שבין כל יצרן וצרכן אחר. היצרן עושה שימוש מקצועי בידע ומייצר מוצר לדרישת הצרכן, זו שבפועל או זו שבכוח. המחקר ההיסטורי אינו עומד אפוא ברשות עצמו – הוא נעשה בצורה מקצועית על-פי כללי הדיסציפלינה, אך מרגע שהוא עומד לרשות הציבור הוא אמור לענות על צורך נפשי, חברתי או פוליטי של יחידים וציבורים. ההיסטוריה של הציונות ושל הלאומיות בתוך ההיסטוריה היהודית אינה חריג: משנסדה הציונות חיפשו ציונים את חיזוקיהם בהיסטוריה, ואכן מצאו ההיסטוריונים הציונים את ההיסטוריה המתאימה לקהל צרכניה. את הדוקטרינה הציונית קבעו כהנחיה כבר בכתב העת ציון של ההיסטוריונים הישראלים בשנת 1936, הנחיה הרואה בכל ההיסטוריה היהודית היסטוריה לאומית ובארץ-ישראל את מרכז ההיסטוריה בכל תקופה, כאשר אחדות ההיסטוריה היהודית היא אקסיומטית.¹ הנחיה זו איבדה את תוקפה המחייב בחלוף יובל שנים. מטבע הדברים כשהשתנתה הציונות והשתנתה החברה הציונית ממילא השתנו השאלות ששאלו ההיסטוריונים והתשובות שלהן ציפו הצרכנים. מכאן פג תוקפה של ההנחיה הישנה, אף שעדיין מתייחסים אליה רבים התייחסות דוגמטית. אין לזקוף לזכותם של ההיסטוריונים את שבירת הפרדיגמות כפעולה המייחדת אותם. החברה המשתנה מציבה פרספקטיבות חדשות, וההיסטוריון האמון על הצגת שאלות וניתוחן מוצא עצמו במסגרת מחקרית חדשה. ויתמה התמה רק מדוע החברה המשתנה תמדה על ההיסטוריה המשתנה ונאחזת בהנחות היסטוריות שכבר ירד עליהן הכורת המקצועי כאילו היו קרנות המזבח.

הוויכוח על המפנה האחרון בהיסטוריוגרפיה הישראלית נמצא בעיצומו, אך הוא לוקה בחסר כל עוד אינו נבחן בחינה משווה עם מסגרת מקבילה לא ישראלית. בחינה משווה כזאת, או בחינה בהקשר מקיף, תוציא את הדיון על "ההיסטוריונים החדשים" בישראל מבידודו ותיתן לדיון זה את הממדים הראויים. *דיון משווה כזה עם הסצנה הגרמנית יעמוד במרכז המאמר דלהלן*. יתברר, שבפולמוס הישראלי, כמו בפולמוסים מקבילים באומות אחרות, אין לבוא בטענות כנגד "ההיסטוריונים החדשים" – אלא מגיבים על מציאות חדשה בעיקרו של דבר. ומכיוון שהיסטוריון טוב, ואנשי מדעי החברה שעניינם היסטורי בכלל זה, אמור שלא להסתפק בשאלות ישנות ובוודאי לא בתשובות נדושות, התוצאה היא ערעור פרדיגמות, כאן כמו בכל מקום אחר. ערעור כזה לא יהפוך למוקד של פולמוס אלא אם כן מצוי גם הצרכן של המוצר המחקרי במצב שבו יש בשאלות החדשות כדי לספק את משאלותיו או למצער לגרותו למחשבה. שאם לא כן יידון החידוש במחקר ההיסטורי למות בשתיקה. כך מלמד הניסיון, גם נסיונם של אחרים.

1. "ההיסטוריה היהודית היא תולדותיה של האומה הישראלית... במרכזם של מחקרים כאלה עומדת ארץ-ישראל, המדינה היהודית או היישוב היהודי שנמצא בה בכל דור" (בער ודינבורג תרצ"ו, 1-2).

באשר למקרה הישראלי: בחלוף הזמן, עם השתנות המציאות והצרכים, נעשה הדיון על מקורם של הצרכים והאמונות בעבר דיון לגיטימי. שעה שהסכסוך הישראלי-ערבי עולה על דרך השלום עומדת התהווה הקונפליקט הישראלי-ערבי ושימורו לדיון היסטורי מחודש. שעה שהצבא הישראלי עומד עקב תהליך זה בפני שאלת הפיכתו לצבא "חדש" עומדת המסורת הצבאית הישראלית לניתוח. שעה שנוצר תיקו בין הקיום היהודי הריבוני בישראל ובין הקיום היהודי האמניפיטורי באמריקה, מותר לשאול שאלות על הפער שבין יומרות הציונות ומימושן. שעה שהזרם האורתודוקסי ביהדות הופך את היהדות והציונות בישראל לנחלתו הבלעדיה יש מקום לבחון מחדש את היחס שבין דת ולאומיות ביהדות. משעולות אומות ומדינות לאומיות ותיקות על דרך הפוסט-ריבוניות (כך באירופה, ערש הלאומיות היהודית והציונות) יש מקום לבדוק את הקיבעון הריבוני הישראלי (גם הפלסטיני וכו'). למן הרגע שמציבים שאלה חדשה ומעמידים היפותיזות למבחן – אין ערובה לכך שהתשובות יאששו דווקא את האמונות הישנות או אף שיהיו לרוחם של השואלים. כל השאלות הללו כבר הוצגו בחברות אחרות (ובגרמניה באופן בולט) על רקע התפתחויות שיש בהן מן הדמיון, והתשובות שניתנו שם יש בהן כדי ללמד על כיוון התשובות במקבילה הישראלית.

התנאים המשתנים שבהם פועלת הציונות ופועלת מדינת ישראל החלו להציב לכל המאוחר בשנות השמונים סימני שאלה על הנחות ותשובות ישנות. חשוב להדגיש, כי רעיונות חדשים מצאו עיגון במחקר זה זמן רב, והכותרת "חדשים" אינה הולמת בכל מקרה. אולם בשלב מסוים גבר המשקל של השאלות החדשות והמחקר הגיע לסף החשוב של דיון ציבורי פתוח ונוקב. אין כל פלא בכך, ששנת 1989, שנת סיום המלחמה הקרה, הפכה להיות שנת מפנה בחשיבה ההיסטורית בכל ארצות אירופה – אופי השינוי כפה על ההיסטוריונים נקודת מוצא חדשה. והנה, מתברר שגם דין ישראל לצורך הניתוח ההיסטורי כדין אירופה והעולם כולו.

כמו לאחרים היתה גם לישראל דווקא שנת 1989 נקודת מפנה מכרעת. אנו יכולים לומר אפוא, שזה שבע שנים לפחות מצויות בישראל, במקביל לחברות אחרות, כמה פרות קדושות – ששחיתן החלה מזה זמן רב – בפרפורי גסיסה, ולא כולן בתחום הציונות בלבד:

- ארץ-ישראל לא היתה "ארץ ללא עם".
- במלחמת תש"ח תרמו היהודים ליצירת בעיית הפליטים.
- הציונות הארץ-ישראלית עסקה בתקופת השואה בעצמה במקום ביהודי אירופה.
- הציונות הארץ-ישראלית עסקה ב"שארית הפליטה" כמנוף למטרותיה היא.
- תנועת הפועלים הציונית היתה לאומית יותר משהיתה סוציאליסטית.
- הציונות בישראל אינה רק היפוכה של הגלות אלא גם המשכה.
- לא כל אצבע מאשימה כלפי יהודים עוד מימי הביניים היא בהכרח חסרת הצדקה.

יצוין לגבי הנקודה האחרונה, כי עבור אנשי הגילדה של ההיסטוריונים היא שייכת לתחום שונה לגמרי ואינה לכאורה בכלל פעולתם של "ההיסטוריונים החדשים". ובכל זאת תחום זה וחידוש זה? מצטרפים למקשה של חידושים ושינויי הפרדיגמות: לא רק לגבי ההיסטוריה החדשה, ולא רק לגבי התחום הצר של ההיסטוריה של מדינת ישראל והציונות, אלא גם לגבי ההיסטוריה של ימי הביניים היהודיים נשאלת השאלה בדבר מעמד היהודים כקורבן-תמיד, תמונה שהציונות והשואה תרמו רבות לקיבועה למפרע ומראש. לפיכך, למרות שמרבית השיח סביב ההיסטוריה החדשה נסוב סביב המדיניות הציונית ובעיקר סביב הקמת המדינה, הדיון פורץ לתחומים רחבים הרבה יותר. אם נשמטת הקרקע לא רק מתחת לרגלי הציונות, אלא גם מתחת לפירוש הציוני-אורתודוקסי להיסטוריה היהודית – הרי נזקקת כל ההיסטוריה היהודית לאינטרפרטציה חדשה.

לאור המתרחש בהיסטוריוגרפיה האירופית, וזו הגרמנית בפרט, ניתן להצביע על הקבלה מובהקת בין ההתרחשות בישראל למתרחש שם. לנוכח הניסיון האירופי יתברר עד מהרה, כי מה שנעשה עד כה בישראל היה רק שריטה על פניה החיצוניים של ההיסטוריוגרפיה. אם לציין דוגמה אחת: יש לשער שבמהלך הבא יזכה המונח "התבוללות" לטיפול מאסיבי, וטיפול זה עשוי להעמיד את

2. ראו יובל תשנ"ג, 33-90, וכן התגובות בציון תשנ"ד, חוברת ב-ג.

ההיסטוריוגרפיה הציונית על ראשה. הדיון במושג זה מן הזווית ההיסטורית החדשה יצטרך להביא בחשבון דיונים מקבילים על מיעוטים, על דעות קדומות, על גזענות, על מפגשי תרבות הנערכים בכל עוז בקרב היסטוריונים ואנשי מדעי החברה באירופה ובאמריקה.

סדר היום של הוויכוח ההיסטוריוגרפי הישראלי

בגרמניה אפשר בדרך-כלל לצפות מראש למועדי הוויכוחים ההיסטוריים הגדולים ולפריצת הוויכוח אל מחוץ למגדל השן. שנות יובל וימי זיכרון הם התוכנית האמיתית: ציוני היובל לכל מה שקשור בהיסטוריה של הרייך השלישי סיפקו במשך תריסר שנים מדי פעם ובצורה מתוכננת מראש את הנושאים לדיונים הציבוריים ההיסטוריים. כך, יש לשער, יקרה גם בארץ. סדר היום של ההיסטוריונים של הציונות – שהוא עדיין מוקד ראשי לשיח ה"היסטוריונים החדשים" – ייקבע בשנתיים הבאות, כדרכם של דיונים היסטוריים רבים, על-ידי היובלות ההיסטוריים: שלושים שנה לפתיחת מלחמת ששת-הימים ופתיחת הארכיונים הקשורה בכך, חמישים שנה לייסוד המדינה ומאה שנה לקונגרס הציוני הראשון יעלו על שולחן הניתוחים את עיקרי האמונה של הציונות ומדינת היהודים. לפיכך זהו רק עניין של זמן עד שפרות נוספות תעמודנה לשחיטה והמושגים "פוסט-ציונות" או היסטוריוגרפיה ישראלית רביזיוניסטית או "רפורמה של ההיסטוריוגרפיה הציונית" יועשרו בתכנים ממינים שונים. להלן כמה דוגמאות, מקצתן נקודתיות ומקצתן גורפת:

- גם מלחמת ששת-הימים לא היתה מלחמת אין ברירה.
- הציונות אינה הפתרון האופטימלי, בוודאי לא הבלעדי, למה שמכונה "שאלת היהודים" (ואף אין לה מונופול על לאומיות יהודית).
- הציונות כחיסול הגולה – דהיינו "עליית כל היהודים לארץ", היא גידול פרא של הרעיון הציוני.
- הציונות לא עמדה בהבטחתה לחסל את האנטישמיות, היא "ניידה" את האנטישמיות אל המזרח התיכון.
- השתלטות הדת על הציונות במדינת ישראל לא החזירה אותה לחיק ההיסטוריה הציונית אלא סיעה למוטט אותה.
- המושג ההרצליאני "מדינת יהודים" אין לו עוד קשר לפרשנות מונח זה בציונות העכשווית, האתנוצנטרית.
- ה"התבוללות" מאפיינת את ההיסטוריה היהודית ומקיימת את היהדות לא פחות משהיא חותרת תחתיה.

הפוך בה והפוך בה: אופיו התוכני של הפולמוס שאנו מצויים בו נקבע על-ידי מושא הוויכוח הבעייתי של הציבור ושל ההיסטוריונים – הלאום. בכך אין יוצא מן הכלל. גם בחברות אחרות שבהן עמד מושג הלאום במוקד העניין הפוליטי סבו הפולמוסים ההיסטוריים סביב מושג זה. כאמור, את המקבילה הגרמנית, המתאימה כל-כך לעניין זה, נבדוק בדיקה יסודית.

אולם גם מבחינה מתודית קיימת עתה המרצה חשובה להצגת שאלות חדשות, והמרצה זו ייחודית להיסטוריה הישראלית בהשוואה להיסטוריות לאומיות אחרות, כולל זו הגרמנית של העת החדשה: ההפרדה שנוצרה בעבר בין היסטוריה "יהודית" ל"כללית" מאבדת את אחיזתה.

גם מבחינה מתודית נקודת המוצא אינה עוד "עם לברד ישכון" או הא-פריוריות של ייחוד ההיסטוריה היהודית, אלא ההיסטוריה האוניברסלית: כל השאלות הרלוונטיות לחברות היסטוריות בכלל רלוונטיות לחברה היהודית ולחברה הישראלית. כתוצאה מכך אפשר סוף-סוף לבחון את הציונות כאחת מהתנועות הלאומיות של המאה ה-19 והמאה ה-20, את ההתיישבות בארץ-ישראל בהקשר של תנועות הקולוניזציה של העת החדשה, את מלחמות ישראל בהקשר מלחמות המאה ה-20, את החברה הישראלית במבחן החברה המודרנית ואת הקהילה היהודית ההיסטורית במסגרת חברת השדרות. מן הרגע שהנחת הייחוד היהודי או הישראלי אינה אקסיומטית, אלא לכל היותר תוצאת השוואה בין חברות ולאומים, נראית ההיסטוריה אחרת. לא בפעם הראשונה ייצאו בעתיד הקרוב "לוחמי אור" שמרנים למאבק עקרוני, אידיאולוגי, אידיוסיונקרטי, לרוב לא מקצועי, כנגד המגמה בת הזמן. עם זאת, לא כל השותפים לפולמוס מודעים לכך, שגם בקרב היסטוריונים

הקרויים "חדשים" לא מצוי תמיד החידוש המתודי. האמרה השחוקה, שאפילו רנקה לא ראה בה יותר מסיסמה, שיש לחתור להיסטוריה "כפי שהיתה בעצם", יכולה לשרת כל מגמה, ואין מונופול למגמה הישנה או השמרנית על הזכות לייצג היסטוריה תחת כותרת זאת.

הקמת מדינה וויכוחי ההיסטוריונים

כשם שבחינת ההיסטוריה היהודית דורשת קביעת קואורדינטות אוניברסליות, כך גם הכתיבה ההיסטורית בישראל. מכאן נובע הצורך לראות את פולמוס ההיסטוריונים הישראלי באופן משווה בהקשר של פולמוסי היסטוריונים בעולם המערבי. כפי שנאמר לעיל, הדוגמה שאליה נשווה את הפולמוס הישראלי להלן תהיה זו הגרמנית, דוגמה מתאימה במיוחד: *כל מי שעוקב אחרי פולמוסי ההיסטוריונים בגרמניה, שמקורם בשאלה הלאומית, ימצא בהם הנחיה או איתות לניתוח הפולמוסים ההיסטוריים בחברה שלנו.*

פולמוסי היסטוריונים עקשים ותוקפניים מאפיינים את ההיסטוריוגרפיה הגרמנית ואת החברה הגרמנית זה למעלה ממאה שנה, מאז ימי הרייך הקיסרי. בפולמוסים אלה בולט היה היחס המיוחד שבין מחקר היסטורי במסגרת "גילדת" ההיסטוריונים ובין בעיותיה של החברה במדינה הלאומית (ראו Iggers 1971, ch. 5-7). מבחינות רבות יש דמיון בין הבעיה שיצרה להיסטוריוגרפיה ולציבור הקמת מדינה גרמנית ב-1871 ובין הבעיה שיצרה הקמת המדינה החדשה עבור ההיסטוריוגרפיה והציבור הישראלי. כאן כמו שם לא היה היציר החדש – מדינת הלאום בגבולות הקמתה – בחזקת מובן מאליו. הוא היה אלטרנטיבה למגמות אחרות. כבר המושג "איחוד גרמניה" (במקום "פיצול גרמניה" או "הרחבת פרוסיה") לציון הקמת המדינה החדשה ב-1871 היה בחזקת חריצת דין היסטורית שנועדה לקדם את האינטגרציה של החברה במדינה החדשה על בסיס תפיסה לאומית חדשה שפרוסיה וברלין במרכזה (לראשונה בתולדות גרמניה).³ לכך מקבילה ההיסטוריוגרפיה הציונית בהיחלצותה למען האינטגרציה של החברה שנוצרה בישראל ולמען הצגת האלטרנטיבה הציונית כאלטרנטיבה האולטימטיבית המתבקשת מן ההיסטוריה היהודית.

ההיסטוריוגרפיה של גרמניה הקיסרית, הלא היא "גרמניה הקטנה", היתה צריכה להתגונן מפני האלטרנטיבה של "גרמניה הגדולה" (כולל אוסטריה) כפתרון עדיף. ואם בגרמניה "גדולה" מדובר – הרי מוכפלות האלטרנטיבות: האם היציר הפרדאלי הימני-ביניימי שכותרתו "הרייך הגרמני" אינו עדיף – בעבר ובהווה – על המדינה הריכוזית המודרנית? האם העדיפות היא למושג העם או למושג המדינה? בישראל, לכל המאוחר לאחר מלחמת ששת-הימים, גם כן נוצר פער בין הפרשנות ההיסטורית המובילה לישראל "הקטנה" של 1949 ובין זו המובילה לישראל "הגדולה" של 1967, ושאלת הפרימט – המדינה היהודית (הכוללת את המיעוט הערבי) או מדינת העם היהודי (שרובו אינו שייך למדינה) – ונסיון השילוב שנבע ממנה, תפסו להם עמדת בכורה.

מטבע הדברים, היו ברייך הקיסרי (1871–1918) פולמוסים שהם עניין של גילדת ההיסטוריונים יותר משהם עניין של ציבור הנאבק על הגדרתו הלאומית. פולמוס למפרכט (Karl Lamprecht), שעסק בשאלה ההיסטוריוגרפית בדבר היסטוריה של תרבות מול היסטוריה פוליטית, הוא דוגמה מעין זו. עבור היסטוריונים מקצועיים אולי היתה בפולמוס זה, המכונה "פולמוס המתודות", חשיבות רבה במיוחד: האם יש בסיס לשיטת למפרכט בדבר "היסטוריה של תרבות" שתחליף את ההיסטוריה הפוליטית, או שאין לה בסיס מדעי?⁴

האומנם היה זה דיון מתודולוגי גרידא? מתברר שאפילו בפולמוס זה היה הקשר בין הצרכים של גילדת ההיסטוריונים לצרכיה של החברה הלאומית הגרמנית מרכזי ביותר. הוויכוח על שיטתו ההיסטורית של למפרכט היה לוויכוח על אופיה של המדינה, ומוזוית זאת נראתה היסטוריה גרמנית בנוסח "היסטוריה של תרבות" מאיימת על הפרשנות הלגיטימית (או) של ההווה הלאומית לא פחות משאיימה על יציבותה הפנימית של ה"גילדה". מכיון שכך שורבב לפולמוס גם

3. ראו: von Sybel 1889–1894; von Treitschke 1879–1894.
 4. ראו: Chickering 1993; Wehler 1973; Lamprecht 1891–1902.

ההיסטוריון הסוציאליסטי פרנץ מהרינג (Mehring 1965, 469–510). אם היסטוריון סוציאליסט-מרקסיסט תומך (לכאורה) בעמדת למפרכט,⁵ הרי לה, לגילדת ההיסטוריונים, הוכחה כי הוויכוח הוא למעשה במסגרת העימות הגורף בין אידיאליזם ומטריאליזם, ומכאן – בין לאומיות וסוציאליזם, עימות על עצם הבריה של החברה כולה ערב מלחמת העולם הראשונה. עימות זה הוכרע בקלות יחסית לטובת ההיסטוריונים ה"אורתודוקסים": כארבעים שנה לאחר ייסוד המדינה הגרמנית היה המיתוס הלאומי החדש חזק מכל מבקריו.

כידוע, הוסיף פרוץ מלחמת העולם הראשונה תרומה נוספת ומכרעת ליישור הקווים: אפילו הסוציאליסטים-דמוקרטיה יישרה קו עם העמדה הלאומית הרשמית, עולם המדע העמיד עצמו מאחורי המדינה הגרמנית ומדיניותה, וה"גילדה" של ההיסטוריונים היתה לחזית אחת של פרשנות ברוח "אחדות גרמניה", שנקראה אז "שלום בית" (Burgfrieden). שעת מלחמה, כידוע, היא שעה לגיוס ההיסטוריה למאמץ הלאומי על בסיס המיתוסים הלאומיים המקובלים, גם אם מיתוסים אלה כבר עברו את גיל הארבעים.

התקופה הבאה, תקופת הרפובליקה של ויימאר, מספקת לנו כמה פולמוסים ומחלוקות הניתנים להשוואה לענייננו, אך מוטב שלא להסתבך באלה, לבל נעסוק בהשוואות גם על יסוד ניתוח תרומתה של ההיסטוריוגרפיה הנאצי-סוציאליסטית לפולמוס. במה שאירע בהיסטוריוגרפיה הגרמנית לאחר מלחמת העולם השנייה יש די והותר חומר שיכול לסייע ביצירת פרספקטיבה למתרחש בהיסטוריוגרפיה החדשה בישראל.

פולמוס פישר: מלחמת אין-ברירה?

פולמוס ההיסטוריונים הגדול הראשון שאכן טלטל את החברה המערב-גרמנית בעבע בין 1959 ל-1961, שעה שההיסטוריון פריץ פישר פתח פצע ישן: שאלת אשמת גרמניה בפרוץ מלחמת העולם הראשונה.⁶ בכל התקופה שלאחר אותה מלחמה הגנה הגילדה של ההיסטוריונים הגרמנים על העמדה הפוליטית, לפיה לא היתה גרמניה אשמה בפרוץ המלחמה. הפולמוס ההיסטורי היה בעל משמעות פוליטית מרחיקת לכת מתחילתו (דהיינו מאז מלחמת העולם הראשונה גופא), מכיוון שמאשמת המלחמה נגזר העונש שהטילו המדינות המנצחות על גרמניה לאחר המלחמה על-פי חוזה ורסאי. הפולמוס סביב אשמת מלחמת העולם הראשונה לא היה התדיינות גרמנית ראשונה בשאלה כזאת: פולמוס שבישר את פולמוס למפרכט בשנות התשעים של המאה ה-19, נסב סביב שאלת אחריות-אשמתו של פרידריך השני ("הגדול") לפרוץ מלחמת הירושה האוסטרית בשנת 1740. ההיסטוריון מקס להמן, שהגיע חצי יובל לאחר "איחוד גרמניה" למסקנה שפרידריך השני אשם בפרוץ המלחמה, הטיל צל כבד לא רק על אישיותו של פרידריך הפרוסי, מאבותיו המוקדמים של הרייך החדש לפי הפרשנות המקובלת, אלא גם על ביסמרק והמדינאות הפרוסית שהוליכה אל הקמת הרייך הזה. הפולמוס חזר על עצמו גם בשאלת האחריות לפרוץ מלחמת שבע-השנים ב-1763. הבעיה חוזרת מדי פעם על עצמה: מה מלמדת ההיסטוריה את האוכלוסייה שמצד אחד חושבת חשיבה "לאומית" אך מצד שני אינה מקבלת מלחמה תוקפנית כמלחמה לגיטימית? ומה – על פי ניסוח של להמן – על אותם פטריוטים "שעבורם ביטולה של אגדה כואב כמעט כמו הפסד בקרב?" (Lehmann 1911).

משמעותו של פולמוס כזה ברורה מאוד לכל מי שעניין ישראל קרוב ללבו. אכן, הקשר שבין שאלת האחריות או האשמה בפרוץ המלחמה ובין הלגיטימציה של השיטה הלאומית הקיימת מצוי גם בהקשר הישראלי: וכי על מה הוא הוויכוח בשאלת "מלחמת יש/אין ברירה"? ויצוין מיד, כשם שפולמוס להמן היה רק "יריית הפתיחה" בפולמוס על לגיטימיות הרייך השני, שהמשכו המאוחר בפולמוס פישר, ובמרכזו שאלת ההמשכיות מן הרייך השני לשלישי, כך גם הפולמוס סביב מלחמת לבנון היה רק יריית פתיחה לפולמוס העומד מאחורי הפתח בדבר היותה של מלחמת ששת-הימים מלחמת אין ברירה, ובדבר ההמשכיות שבין יצירת הסכסוך היהודי-ערבי להסלמתו מאז 1948 לכל

5. העובדה שמהרינג הסוציאליסט תקף בחריפות את למפרכט ככל שזה התקדם בעבודתו לעבר העת החדשה לא שינתה את הטקטיקה של מתנגדי למפרכט. השוהו Mehring 1965.

6. ראו Fischer 1961. על הפולמוס ראו למשל: Laqueur and Mosse 1966; Herwig 1992, 54–73.

המאורח. הפרה השחווטה הקרויה "טוהר הנשק" (חירבת חיזעה 48, פרשת בירו 56, "ציד האיילות" 67) היא רק מוצר לוואי ציבורי של פולמוס זה.

עבור מי שחי אחרי 1945, היסטוריון או צרכן המחקר ההיסטורי, מעמידה על פי רוב מלחמת העולם השנייה את זו הראשונה בצל. לא ייפלא אפוא שמאז מלחמת העולם השנייה איבדה שאלת האשמה בפרוץ מלחמת העולם הראשונה את משמעותה החברתית ואת עוקצה הפוליטי. עלי-כן מפליא לכאורה עוד יותר שמקץ שני עשורים לפרוץ מלחמת העולם השנייה הצליח פישר לעורר ולנער בגרמניה את הפולמוס הישן. וכי מה טען פריץ פישר? שהמדינאות הגרמנית בראשית העשור השני של המאה היתה מעוניינת במלחמה, היתה אחראית לפריצתה ופעלה בגיבויים של כוחות ניכרים בחברה הגרמנית. האם היה בכך כדי לזעזע אחרי 1939, אחרי המלחמה שחולל היטלר? נראה כי דווקא בישראל, שבה מחלוקת על ההיגיון שבמלחמות בריכוכבא היא מקור למחלוקת אקטואלית ופוליטית, לא יתמהו על שנושא כזה, שלכאורה אבד עליו הכלח, זכה לעדנה והיה מסוגל לעורר מחלוקת כה גדולה. ודאי שבישראל פולמוס על אירוע בן ארבעים וחמש שנה כמו פולמוס פישר בנושא פרוץ מלחמת העולם הראשונה הוא בחזקת מובן מאליו: כזה הוא המרחק בזמן שבינינו למלחמת תש"ח.

כל גרמני שעניו בראשו הבין בראשית שנות הששים: הפולמוס על פרוץ מלחמת העולם הראשונה היה כה אקטואלי, משום ששמט את הקרקע מתחת לטענה מרכזית של החברה הגרמנית לאחר הרייך השלישי, כאילו היתה תקופת היטלר "תאונת עבודה" או לפחות חריגה מכיוון ההתפתחות הדומיננטית של ההיסטוריה הגרמנית. פישר, בטענו כי גרמניה אשמה במלחמת העולם הראשונה הפך את מה שקרה במלחמת העולם השנייה להמשכה של מגמה והעמיס על החברה הגרמנית במחצית השנייה של המאה ה-20 מעמסה היסטורית כבדה בהרבה מאשר סתם האשמה בפרוץ מלחמה אחת. פולמוס זה בגרמניה התנהל במקביל לפולמוס הנוקב שמקורו בתיזה של א.ג.פ. טיילור (Taylor 1959) על שורשי מלחמת העולם השנייה, שגם היא חתרה להצגת המשכיות, אך הקלה עם מדיניות החוץ של היטלר במקביל להחמרה ביחס למדיניות החוץ של בטמן הולוג (הקנצלר הגרמני ב-1914) במחקרו של פישר. מכיוון שהיה זה למעשה פולמוס על גרמניה במהלך מאה השנה שקדמו לפולמוס, אין זה מפתיע שהפולמוס על התיזה של פישר התנהל במשך כעשר שנים בכל עור. כה קשה היתה הסערה שלא ייפלא שההיסטוריונים גרמנים הרחיקו לכת במלחמתם ב"מטמא הקן" (כך קוראים בגרמנית ל"עוכרי גרמניה") עד כדי ניסיון למנוע הזמנתו לשאת את דבריו בארצות-הברית. הפולמוס המסוים הזה לא שכך לחלוטין עד היום, למרות שבינתיים (לאחר חלוף היובל ב-1989) שכך גם המרץ בדיון על פרוץ מלחמת העולם השנייה. אולם נושאי הרגל בפולמוס זה צירפו את מסקנות מחקרם כאן למסקנות העולות ממחקר גורמי מלחמת העולם השנייה ומחקר תולדות גרמניה לאחר המלחמה כדי לעגן אותם בהקשר רחב יותר. פישר עצמו הינו דוגמה חיה לכך (Fischer 1993).

הדמיון למה שקורה בישראל אינו רק בכך, שנושא מעין זה – האחריות למלחמה ולתוצאותיה – היה למוקד פולמוס נוקב על אופיה של החברה ועל כשרות לאומיותה, אלא גם בכך שהפולמוס לא היה קשור בהכרח בפריצת דרך מתודית בתוך גילדת ההיסטוריונים. היכולת לתרום לניעור הנושא נבעה מבחינה מקצועית מניצול מקורות שלא נעשה בהם שימוש קודם ובעיקר מההקשר החברתי והפוליטי של המחקר ההיסטורי בגרמניה החדשה שלאחר התקופה הנאצית. שינוי הפרדיגמה של המחקר בא רק לאחר מכן. פישר היה מעין מתריע וסמן להתפתחויות שיבואו מאוחר יותר הן בחברה שהתפרצה במרד 68' והן בגילדה שגילתה את ההיסטוריה החברתית וחוללה לאחר זמן כה רב מהפכה היסטוריוגרפית. ה"חדש" מבחינת הצרכן של המוצר ההיסטורי אינו בהכרח "חדש" מבחינת שיטת העבודה של ההיסטוריון. שם וכאן.

ההיסטוריה הלאומית בין ימין לשמאל פוליטי

שעה שהוויכוח על פישר דעך אירעה בגרמניה ובעולם המערבי "מהפכת הסטודנטים" שגררה עמה שידוד המערכות הפנים-אקדמיות. בתוך אותה מהפכה התרחשה באוניברסיטה הגרמנית מהפכה היסטוריוגרפית: רק עתה, ולא בסוף מלחמת העולם השנייה, התחלפה סוף-סוף בגרמניה הפרדיגמה

של הכתיבה ההיסטורית והגיע עידן ההיסטוריה החברתית, שהחליפה את ההיסטוריה הפוליטית וההיסטוריה של האידיאות ושמערכת המושגים שלה נבעה בעיקר ממדעי החברה. היסטוריה חדשה זו ביטאה את מגמת הרפורמה, את מגמת הביקורת על העולם של המלחמה ואחרי המלחמה והיא ביטאה במקביל למה שקרה במערכת הפוליטית (עליית הממשל הסוציאלי-דמוקרטי בראשות וילי ברנט ב־1969) את הסחיפה שמאלה. הקשר בין שמאליות והיסטוריה חברתית התבטא באופן הצגת השאלות ההיסטוריות ובמתן התשובות להן. הפרק הקשה של הרייך השלישי זכה עתה לטיפול חדש המתייחס בעיקר למבנים החברתיים ולקשר שבין המסד הכלכלי והחברתי למוצר הפוליטי והאידיאי הקרוי נאציזם. במקביל הופעלה מתודה זו גם לגבי פרקים קודמים של ההיסטוריה הלאומית, בעיקר של ימי הרייך השני הקיסרי. לא היה צורך בתחום יתר כדי לגלות את קרבת ההיסטוריונים החדשים הללו במערב גרמניה לשיטת המחקר ולפרשנות המרקסיסטית של ההיסטוריה ואת סמיכות הפרשיות בין גישה היסטוריוגרפית חדשה ובין האקלים המדיני שחתר ל"אוסט פוליטיק" החדש, להנמכת החומה שבין מזרח ומערב גרמניה. מהפכה היסטוריוגרפית זו עניינה לכאן לאו דווקא בגלל ההקבלה שאפשר אולי לערוך בין מה שקרה בה למה שקרה בישראל לאחר המהפך הפוליטי של 1992, אלא בגלל המקום שתפסה בו ההתייחסות ללאום ולהיסטוריה הלאומית. השינוי המתודולוגי הזה נבע מהתייחסות ביקורתית למושג הלאום ולמגמות הלאומיות, בוודאי אלה הקיצוניות יותר, ובהיבט תרם להתייחסות הביקורתית. יותר מכן – שינוי זה ביטא הסתייגות מן ההיסטוריוזם ומן ההיסטוריה כטיעון המצדיק את דרכו של הלאום בכל הדרך המובילה אל הרייך השלישי וגם ממנו ואילך. אשר על כן ביססה הגילדה של ההיסטוריונים הגרמנים, בשנות השבעים בעיקר, שילוב שיטת מחקר המבוססת על מדעי החברה ועמדה מסתייגת מן המגמות האנטי-מודרניסטיות של הלאומיות הגרמנית ו"הדרך המיוחדת הגרמנית" בהיסטוריה.

מי שמחפש דרכו בהבנת מה שקרה בישראל בשנות התשעים יכול להסתייע במה שתואר כאן לגבי גילדת ההיסטוריונים הגרמנים: שיטות המחקר של היסטוריה חברתית מסייעות באימות עמדות מסויגות מן התפיסה האורתודוקסית של היסטוריה לאומית ושל זהות לאומית. אם אכן מדובר באינסטרומנטליזציה של השיטה החדשה לטובת עמדה עקרונית אידיאית ביקורתית שכבר קיימת, או שהשיטה החדשה מובילה באופן אינהרנטי לעמדה ביקורתית שכזאת – זו שאלה שנכון להעמיד אותה כאן ושם. התוצאה מכל מקום ברורה – שינוי פרדיגמות מקצועיות וערעור על הפרשנות הלאומית ה"קלאסית" עד כדי מהפכה של ממש.

דוגמה לכך שגישה חדשה פותחת פתח לשאלות חדשות דווקא בנושא הלאומי הכאוב, היא ויכוח ההיסטוריונים הגרמנים סביב "אגרת סטלין" מחודש מארס 1952, אגרת שבה הציע סטלין איחוד גרמניה תמורת נייטרליות. ויכוח זה, שמטבע הדברים לא יכול היה להסתמך על המקורות הדרושים אלא כעבור שלושים שנה, בעת פתיחת הארכיונים המתאימים, עסק בשאלה: מי אשם בחלוקת גרמניה לאחר המלחמה? הטענה המקובלת עד אז במערב כולו ובמערב גרמניה של המלחמה הקרה היתה שהאשמה כולה מוטלת על סטלין ועל המשטר הקומוניסטי. הקומוניזם הוצג כמשטר שלא רק שיעבד חלק מגרמניה, אלא גם חצה את הלאום הגרמני ואת המדינה הגרמנית. היה זה ההיסטוריון רולף שטייניגר,⁷ שביקש לבסס את הטענה בדבר האחריות (או האשמה) המוטלת על אדנאואר. אדנאואר, ראש ממשלת גרמניה המערבית מאז 1949, הוצג כמי שהיה להוט להגן על הנחלה ששלט עליה במחיר חלוקת גרמניה. איחוד גרמניה על-פי תנאיו של סטלין, בעיקר נטרול כל גרמניה והניתוק מן המערב (כפי שנעשה במקביל באוסטריה), לא היה מקובל עליו. אדנאואר חשש גם מפני הצלחה של הסוציאלי-דמוקרטים במזרח ובמערב גם יחד אם יתרחש איחוד כזה. ברור מכל מקום: גם בוויכוח היסטורי זה עמדה שאלת הזהות הלאומית הגרמנית הישנה והחדשה ושאלת האחדות הלאומית על הפרק, ויכוח זה התנהל – זאת לזכור – לאחר "המפנה" שהעלה את ממשלת קוהל השמרנית לשלטון (1982). ממשלת יורשו של אדנאואר, הוויכוח על המסמך והמסמכים היה אפוא שוב ויכוח אקטואלי, הוּי פוליטי. אם אפשר להקביל את המתרחש בהיסטוריוגרפיה הישראלית לאחר המפנה ב־1992 למה שאירע בגרמניה אחרי המפנה ב־1969, כפי שראינו, סביר גם שנוכל למצוא מקבילות בין אופי המפנה בוויכוח ההיסטורי בגרמניה עם חזרת

7. ראו Steinniger 1983, ומולו התיזה של שוורץ (Schwarz 1991, 906–924).

השמרנים לשלטון ב־1982 ואופי הדיון המתאים בישראל לאחר המפנה הפוליטי בכיוון השמרני ב־1996.

פולמוס ההיסטוריונים המפורסם ביותר בגרמניה, שהפך ל"פולמוס ההיסטוריונים" בהא הידיעה, פרץ ב־1986. אין מקריות בכך שפולמוס זה פרץ כמה שנים לאחר "המפנה" שהעלה את קהל והשמרנים לשלטון. גם מפנה זה, כמו קודמו בסוף שנות הששים, השתקף ברזמנית בשינוי עמדות בתוך "הגילדה" של ההיסטוריונים. גם פולמוס זה נסב, והפעם באופן הישיר ביותר, סביב שאלת הזהות הלאומית הגרמנית. במרכזו של פולמוס זה ניצבו מן הצד האחד הפילוסוף יורגן הברמאט וההיסטוריונים של מגמת "ההיסטוריה החברתית", אנשי 1968, ומן הצד השני ההיסטוריון חוקר הפאשיזם ארנסט נולטה (Nolte) ונציגי דור צעיר, לאומי יותר, של היסטוריונים, אנשי "המפנה" של 1982.⁸ עוקצו של הוויכוח היה ייחודה של השואה וייחודו של הנאציזם-סוציאליזם בין המשטרים של המאה ה־20. בפולמוס זה – להבדיל מפולמוס פישר – אפילו לא היו מסמכים חדשים, שלא לדבר על מתודה חדשה העשויה להחליף את ההיסטוריה החברתית של שנות השבעים. פולמוס זה היה כל-כולו הרמנויטי, פולמוס על פרשנות של טקסטים היסטוריים ושל תופעה היסטורית שלה השלכות חברתיות מרחיקות לכת: הלאומיות הקיצונית.

החשש המוצדק של מתנגדי נולטה היה, שההשוואה שעשה והקשר שקישר בין המהפכה הבולשביקית והמהפכה הנאצית יצרו לא רק רלטיביזציה של הרייך השלישי אלא הרחיקו לכת עד כדי טיהור השרץ הנאצי. אם הגדיל פישר את משא העבר על ההווה הגרמני בטענו שלא רק הרייך השלישי רובץ כגיבנת על גב האומה הגרמנית, ואם הוסיפו אנשי ההיסטוריה החברתית את ההיסטוריה של הרייך הקיסרי ל"גיבנת" הגרמנית, הרי נולטה פעל בכיוון ההפוך (והפעם, בניגוד לטיילור, ההמרצה באה מתוך גרמניה ולא מחוצה לה) בהציגו את גיבנת הרייך השלישי כגיבנת בתי-השואה לפגמים דומים ברזמניים. יתרה מזאת: הוא הציג גיבנת זאת כתולדה של הגיבנת הגדולה ממנה לדעתו, זו של המהפכה הבולשביקית.

באין חידוש מתודולוגי או מקורות חדשים ברקע הוויכוח לא נותר להיסטוריונים שנועקו לדרגל אלא להדגיש דברים שאמרו זה מכבר. מלאכתם היתה קשה במיוחד מכיוון שעל עצם שיטת ההשוואה שנקט נולטה אי-אפשר היה לחלוק, אלא רק על הכוונה המסתתרת מאחורי ההשוואה ועל הניסיון ליצור קשר של סיבה ומסובב בין התופעות המשוות – בולשיביזם ונאציזם.⁹ יתר על כן, דווקא היסטוריונים לא-גרמנים (בעיקר אנגלים) עסקו במלוא המרץ מאז שנות השבעים בחתירה תחת תיזת "הדרך המיוחדת" של ההיסטוריה הגרמנית, שבעזרתה מקובל היה להציג את הרייך השלישי כייחודי בנוראותו וחוליה בשרשרת היסטורית, ייחודית לא פחות, שהובילה אליו. נולטה ושותפיו לא התקשו למצוא "חומר" ותומכים כדי לאשש את בסיס טענותיהם ואף להשתמש באליבי האנגלי כדי להתחמק מן הטענה כאילו הם, כגרמנים, עושים במלאכת טיהור הלאומנות הגרמנית והמדינה העממונית (volkisch) הגרמנית (ראו צימרמן תשמ"ט).

דווקא משום שמבחינה מתודית לא היה להיסטוריונים בנקודה זו מה לחדש, קל היה לנהל את הפולמוס הזה באופן פומבי, בעיקר מעל דפי העיתונות. ברור היה לכולם, בעיקר להדיוטות, לצרכני המוצר ההיסטורי, על מה המאבק – המאבק על הכתם הקולקטיבי ההיסטורי, על הזהות הלאומית הגרמנית. *ההקשר הפוליטי של הדיון נרקם בבירור*: בשנות השמונים מצויה היתה הרפובליקה הפדראלית, המכונה גרמניה המערבית, לא רק בסימן החזרתה לשמרנות תחת הנהגתו של הלמוט קהל אלא גם בסימן ההתפייסות עם המדינות המנצחות (לדוגמה: הטקס בבית הקברות הצבאי בביטבורג ב־1985 בנוכחות הנשיא האמריקני ריגן), שעה שהבקיעים בגוש המזרחי הפכו גלויים מאז עליית גורבצ'וב לשלטון. סימפטומטי במצב זה של שידוד מערכות מקומי וגלובלי, של התרופפות העימות בין מזרח למערב, שטענה ישנה שנוהרו מלגעת בה מאז תום המלחמה – בדבר ההסבר הגיאוגרפי-פוליטי ("מיקומה של גרמניה במרכז") לייחוד ולקטסטרופות שבהיסטוריה הגרמנית

8. דברי השחקנים הראשיים בוויכוח זה מופיעים אצל Piper 1987. סיכום הדיון מצוי אצל Kershaw 1994, 10.

9. ההתקפה החריפה ביותר כנגד נולטה ותומכיו, Wehler 1988.

– שוב זכתה ללגיטימציה.¹⁰ השעה נראתה כשרה לרביזיה של מעמדה הפוליטי של גרמניה, של הגדרתה הלאומית, הן בראייה פוליטית והן בראייה היסטורית. ממשלו של קוהל בישר את שובה של "לאומיות גרמנית בריאה", זמן קצר טרם נפילת החומה שסללה דרך גם להצלחת לאומנות קיצונית, שונאת זרים ואנטי-אירופית בנוסח "הרפובליקנים" של פרנץ שנהובר (Schönhuber). על רקע זה היה לכאורה מקום להיסטוריונים "לאומיים" מן המשתתפים בוויכוח ההיסטוריונים הגדול להשתלט על הסצנה.

לזכותה של גילדת ההיסטוריונים הגרמנים – שמאו שנות הששים היתה כאמור בידי השמאל והפרוגרסיבים – ייאמר, כי הכריעה את פולמוס ההיסטוריונים הגדול לטובתה עוד בשנות הראשונה (86–87) וקבעה סייגים ברורים לרלטיביזציה של המשטר הנאצינל-סוציאליסטי. בשנים שאחר-כך בודדה את הזרם הרביזיוניסטי-לאומי והותירה לא רק היסטוריון חיצוני וקיצוני כמו דוד אירווינג,¹¹ אלא גם היסטוריון מן הגילדה כמו דיולד¹² או נולטה, במצב של "נבדל". אפשר לטעון ששוב, כמו במקרה הקודם, במקרה פישר, הגילדה הוכיחה את כוחה וקבעה את תוצאת הפולמוס. אולם מבחינת גישתה של הגילדה התהפכו היוצרות. הגילדה ניצחה בפולמוס נולטה משום שנולטה ודומיו, השייכים לעמודי התווך של הגילדה בעבר, נדחקו מעמדתם בתוך כרם הגילדה והקיצוניים ממנו לא זכו להיכנס אל הכרם כלל. הפעם ניצחה השמרנות השמאלית, לא הרפורמה השמאלית.

"היסטוריונים חדשים" מימין ומשמאל

אם משווים לישראל צעה מיד השאלה, האם עברה על הגילדה של ההיסטוריונים הישראליים מהפכה דומה, או שמא בעייתם של "ההיסטוריונים החדשים" הישראליים היא, שהם מצויים במצבו של למפרקט ולא במצבו של פישר וודאי שלא במצבם של ההיסטוריונים השמאלים ב"פולמוס ההיסטוריונים" הגדול, השולטים בגילדה. נראה לי כי הזרם הקרוי "ההיסטוריונים חדשים" בישראל – זרם שקו המתאר שלו אינו ברור וחד – מצוי לפי שעה רק על אותו סף, שאותו עברו ההיסטוריונים השמאליים, הליברלים, בגרמניה בסוף שנות הששים. גם אם יצליחו "ההיסטוריונים החדשים" – שבחלקם אינם היסטוריונים אלא אנשי מדעי החברה האחרים, לא רק להשליט במקטע הקריטי מתודת עבודה מן הסוג של "ההיסטוריה החברתית הגרמנית" אלא גם עמדה אנטי-לאומנית, אנטי-לאומית, עדיין מבשרת להם ההקבלה עם דינמיקת הפולמוס הגרמנית כי הצלחה זו זמנה עשוי להיות קצוב. הקבלת המפנה השמרני בגרמניה ב-1982 לזה בישראל ב-1996 נוטה לאשר הנחת-עבודה זו.

למרות שבשנת 87–88, כשגוע הפולמוס הגדול בגרמניה, נראה היה שהוא הוכרע גם עבור ציבור צרכני ההיסטוריה הגרמנים בצורה סבירה, התגלו עד מהרה, עוד לפני נפילת החומה ב-1989, סימני מפנה. מפנה זה נשען, אם כי באיחור מה, על המפנה הפוליטי של שנת 1982 ושיחור לשעת הצלחתו. האותות היו לא רק ההצלחה האמורה של ה"רפובליקנים" בפוליטיקה (בבחירות בברלין בינואר ובבחירות לפרלמנט האירופי ביוני 1989) אלא גם האותות הראשונים של קרב בלימה מוצלח מצד ההיסטוריונים הצעירים המשויכים "לימין החדש". אלא שסימני המפנה היטשטשו עקב מפנה פוליטי בלתי-צפוי: נפילת החומה (נובמבר 1989) ואיחוד גרמניה טרפו את הקלפים ופגעו ברצף הדברים, בפוליטיקה כמו בהיסטוריוגרפיה. אולם היתה זו מבוכה עמוסת דיאלקטיקה: באותה שעה שהקרקע נשמטה מתחת לרגלי הימין הקיצוני והלאומני דווקא משום שהממסד המזוהה עם הקנצלר "הלאומי" קוהל זכה להצלחה כה סוחפת, החלה הקרקע לרעוד גם תחת רגלי הממסד ההיסטורי הגרמני האנטי-לאומני, אנטי-ימני בעיקרו. אותו זרם של היסטוריה חברתית, האמון על מבנים גדולים, שהיה בעיקרו שמאלי בנטיותיו, גילה לפתע עד כמה כשלו אבחנותיו מול הקטקליזם

10. שני ההיסטוריונים הבולטים שתמכו בכך היו Michael Sturmer ו-Hagen Schulze. בכנס ההיסטוריונים הגרמנים בשנת 1986 נסב חלק ניכר מהדיון על שאלה זו, והמנגמה הכללית היתה לדחות אותה.

11. האיש שהגן על היטלר מפני טענת האחריות לשואה. ספרו החשוב *Hitler's War* (Irving 1977).

12. הלמוט דיולד (Helmut Diwald), היסטוריון מאוניברסיטת ארלנגן, נחשב הסמן הימני בקרב ההיסטוריונים של "הגילדה" לפני נולטה.

המפתיע. מול הבלבול קצרה-המועד הזה היטיב להתארגן ה"ימין החדש": הוא חיפש בשיקול דעת את דרכו לאמצע המפה הפוליטית ולא לקצה הימני המרוחק, והשיג הישגים אלקטורליים תחילה ואינטלקטואליים אחר-כך. גם הגילדה של ההיסטוריונים החלה להיגרף מן השמאל כלפי המרכז – מן העבר השני, השמאלי. טיפוסית לכך היא התפתחותו של ההיסטוריון עמנואל גייס, שהיה מן המוליכים שמאלה בוויכוח פישר, מן המייצגים של האסכולה השמאלית אחרי 1968, והפך מאז ויכוח ההיסטוריונים ב-1986 ל"רנגאט", שאמנם אינו נספח ל"ימין החדש" בקרב ההיסטוריונים, אך הוא מסתייג נחרצות מן הזרם העיקרי, השמאלי, של הגילדה (Geiss 1992). אולם גייס לא היה לבר: רוב הגילדה, שנטתה מאז "המפנה" יותר ויותר מן השמאל כלפי המרכז, התקיפה בחמת זעם את ההיסטוריוגרפיה המזרח גרמנית שנפלה שבי בידיה לאחר נפילת החומה. ועידת ההיסטוריונים בבוכום בשנת 1990 הושיבה למעשה את כל הגילדה ההיסטורית המזרח גרמנית על כס הנאשמים. וכאן הגלגול הדיאלקטי: שלילת המרקסיות האורתודוקסית כאינטרפרטציה היסטורית לגיטימית כרסמה גם באינטרפרטציה הפרוטו-מרקסיסטית שהיתה מוכרת, לגיטימית ושכיחה במערב גרמניה לשעבר. ככל שמדובר בהיסטוריוגרפיה – השמאל הקיצוני נעלם, השמאל המזרח גרמני האורתודוקסי נקלע למצב "נבדל", והשמאל המתון המערב גרמני נגרף בלחץ האירועים אל המרכז (James 1995).

לגרפה זו לא היתה נקודה ארכימדית. החיפוש אחר המרכז החדש חולל אפוא עד מהרה פולמוס היסטוריונים נוסף, שהתגלה כהמשכו של הפולמוס הקודם בתנאים החדשים שבהם שרויה היתה גרמניה – איחוד שני חלקי גרמניה ותהליך איחוד אירופה.

כאן הגענו לשלב שהמקבילה שלו בישראל עשויה להתגלות רק לאחר הצלחת "ההיסטוריונים החדשים" או ה"פוסט-ציונות", כאשר יתגברו עליהם כנראה תומכי "האורתודוקסיה הציונית החדשה". למרות שהמקבילה הפוליטית-חברתית רחוקה מלהיות מושלמת, הרי ניתן לצפות מהעירוב של ביטחון לאומי ואי-ביטחון לאומי חדשים לתוצאות שיש בהן מן הדמיון. הכיוון הפוליטי החדש בישראל 1996 נוטה לחזק צפי זה.

מה שקרה בגרמניה לאחר ששקע אבק נפילת החומה היה ההרהור-מחדש בטיבה של הזהות הלאומית הגרמנית. מאז הקמתה התאפיינה הרפובליקה הפדרלית הגרמנית בתודעה לאומית נסוגה, לפחות בהשוואה למדינות אירופיות אחרות. למפלה ב-1945 נוספה משנות הששים העמדה המסויגת מלאומיות שאפיינה את הדור של '68. האיחוד של גרמניה לא נישא על כנפי התעוררות לאומית מתמשכת: כ-90% מאוכלוסיית גרמניה המערבית לא ציפו עוד ב-1988 לראות במו עיניהם את איחוד גרמניה, בין השאר משום שלא ראו בכך מטרה הראויה למאבק (Herdegen 1987: 42-34) (Noelle-Neumann and Köcher 1988, 34-42) והנה בא האיחוד ושאלת איכותה של הזהות הלאומית עלתה-מחדש. השמאל נשאר מסיוג לאחר שוך גלי התרוממות הנפש הראשונים. במידה שביטא שמחה – היא היתה על איחוד אירופה יותר מאשר על איחוד גרמניה. אולם כאן, מול גילדת ההיסטוריונים השמאלית, המסויגת מן הלאומיות הקולנית ומן האיחוד (Danyel 1995: 86-87), יכלו תומכי נולטה שהשפילו ראשם בתום הסיבוב הקודם של הפולמוס, בשנת 1986, להרים שוב את קולם, לזכות לתמיכה ציבורית ואף לתת לגיטימציה חוץ-פרלמנטרית למגמות של "ימין חדש" בפוליטיקה הגרמנית (ועוד יותר בזו האוסטרית).

לנושא כליו העיקרי של נולטה בין ההיסטוריונים החדשים של "הימין החדש" היה ריינר ציטלמן. ספרו על היטלר שיצא ב-1987 (Zitelmann 1987), עורר כמוכן תגובות חריפות, וההקדמה שהוסיף למהדורה של שנת 1988 מסבירה על מה הריב בין ההיסטוריונים. לכאורה מדובר בריבוי של דמותו של היטלר ובמחלוקת על השאלה, האם ניצלו את המקורות כהלכה והאם הגיעו לכל המקורות בעניין המסוים הקרוי "היטלר" – מעין השאלות המקצועיות ששואל בני מוריס בהקשר הישראלי. אולם מאחורי כל אלה עומדת ההתמודדות עם "מיתוס היטלר" ועם המעמסה שהוא מייצג על ההיסטוריה הלאומית הגרמנית. ציטלמן שואף להציג את היטלר והנאציזם-סוציאליזם כסוללי הדרך למודרניות (דבר שיש לו שורשים במחקר הגרמני מדהרנרוף ועד בנץ ובמחקר האנגלי בשנות השמונים). דהיינו כתורמים חיוביים, לא רק שליליים לחברה הגרמנית הפוסט-מלחמתית. אם היטלר הוא מודרני (וגם ספק אם הוא מחולל השואה!), אם "השאלה החברתית" היתה מרכזית לו, ואם שוויון ההזדמנויות הוא מטרה נאצית – אפשר לספח את הרייך השלישי

לרצף ההיסטורי הגרמני ללא בושה ולא לראות בו חלק מרצף שלילי או לפחות לראותו רק כ"תאונה" שצריך להתגבר עליה.¹³

מן הרלטיביזציה של הרייך השלישי אל ההכשר של תופעה שזכתה להסתייגות מובהקת מאז 1945 – הלאומיות הגרמנית – הדרך קלה ביותר. וכאן החזית העיקרית של ההיסטוריונים של "הימין החדש" בהתקפה על ה"גילדה" ועל הנהגתה השמאלית. למרות שמדובר כאן ב"היסטוריונים חדשים" זהו הסיפור האמור להדאיג את "ההיסטוריונים החדשים" בארץ, משום שהוא מציג דור שני של היסטוריה "חדשה", מהופכת לקודמתה, ומצביע על השלב האפשרי הבא בשיח הישראלי, שבצד הראקציה שבו גם לא יודקק לגישה מתודית חדשנית. קובץ המאמרים שריכו בתוכו את המתקפה של "הימין החדש" בקרב ההיסטוריונים ואנשי הרוח הגרמנים (Schwilk and Schacht 1994) קרוי, ולא במקרה: האומה הבוטחת בעצמה. השימוש בכותרת זו מעיד על אותו עירוב של ביטחון עצמי הנובע ממעמדה הפוליטי האיתן של גרמניה בהסדר שלאחר 1989 ושל חוסר ביטחון הנובע מהסכסוך מאסטריכט, אך בעיקר מהמציאות החברתית המאיימת על ערכים בורגניים מופנמים ובעיקר על ההומוגניות האתנית באותה גרמניה חדשה. בתוך הקובץ הזה מופיעים לא רק מאמרים של היסטוריונים, ומאמרו הפותח של המשורר בוטו שטראוס "פעייית העזים המתגברת" ("Anchwellender Bocksgesang") מסמן את הדרך לאוסף כולו. הביקורת מופנית אל "יפי הנפש" של השמאל, אל מטשטשי הקווים הלאומיים ואל "המתכחשים להיסטוריה".

את חוט השני המוביל מפולמוס ההיסטוריונים הגדול של שנת 1986 להיסטוריונים הללו של "הימין החדש" מגלם ההיסטוריון הקשיש, חוקר הפאשיזם, ארנסט נולטה. מרבית ההיסטוריונים החדשים הם צעירים, בשנות השלושים לחייהם, מבית מדרשו של נולטה. זו קבוצה שחבריה נפגשים יחד, והם מצאו להם דרך אל מוספי התרבות בכמה מהעיתונים החשובים – בעיקר ה-Faz וה-Welt. שם הם כותבים מאמרים, בין השאר מאמרי ביקורת על ספריהם וספרי מתנגדיהם, וכך הם יכולים להגיע אל פלח ניכר של הציבור. גם הפולמוסים הקודמים – על ההיסטוריוגרפיה המזרח גרמנית או פולמוס ההיסטוריונים של 1986 – מצאו דרכם אל דפי העיתונים ואל הציבור הרחב. גם בעבר לא התנהל הדיון במגדל השן בלבד אלא אף בפני הציבור. הפעם הדיון מתנהל כמעט אך ורק בציבור ולא בתוך הגילדה. הגילדה מגיבה בשוליים, ומקווה שההיסטוריונים של "הימין החדש" הם שיידחקו אל השוליים.

מדי "האומה הבוטחת בעצמה"? ההיסטוריונים של הימין החדש סבורים קודם כל שהלאום הוא נתון היסטורי שעצם הצלחתו מעידה לא רק שהוא קיים, אלא גם שהוא רצוי. מבחינה זו מזכירה עמדתם של היסטוריונים אלה את העמדה של ליברלים גרמנים כבר ב-1848. כבר אז קם איש הזרם הליברלי בפרלמנט של פרנקפורט, וילהלם יורדן (Jordan), שמו, אדם שכמשורר עיבד גם את סיפורי הניבלונגים, וטען כי מה שדרוש לגרמנים הוא "תחושה לאומית בריאה", ואם באה לאומיות גרמנית על חשבון זו הפולנית (זה היה נושא הדיון בפרלמנט המהפכני דאז), מוטב שיזכרו הפולנים כי "גלגל הברזל של ההיסטוריה" הכריע נגדם, מה גם שאותו גורל שגרם לגרמניה לאבד טריטוריות במערב נתן לה טריטוריות במזרח. תיקו. מי אם לא קרל מרקס, הרדיקלי, הוא שיצא נגד גישה לאומית זאת, אך כידוע לא הצליח במשימתו, לא אז ולא מאוחר יותר. לא מצאתי התייחסות מפורשת של "הימין החדש" לפולמוס ההוא, אבל אין ספק שהימין החדש מעלה מן האוב הצדקות ורציונליזציות ללאומיות הגרמנית מתוך הארסנל של המאה ה-19. ההיסטוריון הצעיר וייסמן טוען בפירושו שהוא מוצא בפיכטה, מאבות הלאומיות ה-völkisch הגרמנית בראשית המאה ה-19, את אחד מן האבות הלגיטימים של שיטתו (Fichte 1806). לכך יש רלבנטיות אנבית גם לשיח הישראלי: פיכטה היה אחד מן האלילים של הציונות הגרמנית, מורה הדרך אל הלאומיות היהודית שבמרכזה מושג העם (Calvary 1913, 9).

הדיון מצוי ברמה ההכללה – הלאומיות נבחנת כתופעה כלל-עולמית. ואם הלאומיות היא מסגרת היסטורית טבעית – הלאומיות הגרמנית אינה אמורה להיות היוצא מן הכלל. מכאן הדרך קצרה אל המסקנה הבאה שמסיק "הימין החדש": שהמדינה חייבת להיות מדינה לאומית, גם בעידן המעבר לאירופה. יתר על כן – מדינה לאומית היא מדינה של לאום הומוגני. החברה

13. לעניין המוררניות ראו Prinz and Zitelman 1994.

המולטי-קולטורלית אינה אלא טעות, אם לא אסון. בישראל, שבה המושג ההרצליאני "מדינת יהודים" מתגלגל לכיוון האתנוצנטרי המובהק "מדינה יהודית" נראית ההתפתחות בגרמניה רלבנטית ומדאיגה במיוחד – זה כיוון של "היסטוריה חדשה" או "פוסט-ציונות" מן אחר, המוצא לו אכסניה בעיתונות שמרנית ישראלית, יומית או תקופתית.

הוויכוח על מקומם של הלאומיות והמדינה הלאומית בפירוש ההיסטורי חייב להתייחס מפורשות למלאכת ההתמודדות עם העבר, והמגמה של "היסטוריה חדשה" או "ימין חדש" היא לעשות כן ובמגמה מהופכת לזו המקובלת. בניגוד להיסטוריונים שחוו את הרייך השלישי והכירו בסכנת הלאומיות, ובניגוד לדור של '68 שלמד לתעב את הלאומיות, יכול "הימין החדש" הגרמני לטעון כי הטיפול החינוכי באובייקט ההיסטורי הפרובלמטי מאז 1945 דווקא היה טיפול נאות. מאנפרד קיטל, היסטוריון צעיר, מן התומכים בקבוצת ההיסטוריונים סביב וייסמן וציטלמן, מקדם אותם בברכה על שהם משרים "יותר רגיעה ביחס לעבר הנאצי". הוא מצא במחקרו שהמדיניות הגרמנית בימי אדנאואר, בניגוד לדעה המקובלת, התמודדה כראוי עם העבר הנאצי. ממצאיו בנויים מחד גיסא על התעלמות מתופעות כמו גלוקה, עוזרו של אדנאואר, שהיה פרשן רשמי של חוקי נירנברג במשטר הנאצי, ומאידך גיסא על השוואה מתמדת להתמודדות עם העבר הסטליניסטי או הסובייטי, התמודדות שוודאי לא היתה גורפת ואפקטיבית בהשוואה לזו הגרמנית (Kittel 1993). גישה זו, המזכה בדיעבד את הדור שלאחר המלחמה ואת ההיסטוריונים שלו מאחריות להתעלמות מפשעי הרייך השלישי, ומנתקת את הלאומיות ה"בריאה" מזו ה"חולה", מאפשרת זיכוי של הלאומיות ושל התפיסה ההיסטורית המחייבת את הלאומיות.¹⁴

ההיסטוריוגרפיה הגרמנית וחלק מקהל צרכניה השלימו אפוא מעגל שלם – מההסכמה לתפיסה הלאומית הישנה אל הביקורת כנגדה וממנה שוב אל "ההסכמה הלאומית". אמנם אין למצוא כיום התרפקות על טרייצ'קה ושיטתו, אבל ההתייחסות החיובית לפיכטה וגישתו כבר חורגת מן השוליים. בעולם האירופי שבררך מן המדינה הריבונית הלאומית ואילך, עולם שהאויבים הישנים, הלאומיים, נחלשו בו ברובם, זו התייחסות מתגוננת. על הפרק עומדת השאלה, אם מגמה זו, מגמת העידוד של הלאומיות, תיהפך לדומיננטית (בין השאר בעקבות הרדיקליזציה הלאומית במזרח אירופה לפי שעה) ואם יש כדי להקיש ממנה על הכתיבה והתודעה ההיסטורית בישראל. בעניין זה, האחרון, מסתמנת תשובה חיובית.

החוג להיסטוריה, האוניברסיטה העברית בירושלים

14. ביקורת דומה על גישה כזו מותח זונטהיימר כנגד הביוגרפיה של זומברט (ספרה של Fr. Lenger על Fr. Lenger (1994, Munich, W. Sombart) הוא כותב שהספר "מאפיין אקלים רוחני ומדעי שבו אין עוד קני מידה וקריטריונים מחייבים לשפוט שפוט פוליטי ומדעי (פוסטמודרניזם), או מנוצל על-ידי מדע היסטוריה רביזיוניסטי השואף לשלטון, כדי להסיר מעל כמה מהדמויות של קדם ההיסטוריה של הנאציזם-סוציאליזם והשמדת היהודים את הכתם של שותפות באחריות הרוחנית לברבריות הנאציזם-סוציאליסטי... כל דבר הופך לבר הסברה... (זונטהיימר 4.11.1994). ביקורת זו רלבנטית במיוחד, מכיוון שכותב הביוגרפיה שותף לדרך שבה טיפלה הציונות באותו זומברט, שלמרות המגמה האנטישמית שביטא ראתה בו בעל ברית, מכיוון שסייע בעקיפין לציונים ולדרך מחשבתם.

בער, יצחק ובן-ציון דינבורג, תרצ"ו "מגמתנו", ציון א: 1-2.
 יובל, ישראל, תשנ"ג. "הנקם והקללה. הדם והעלילה", ציון: 33-90.
 צימרמן, משה (עורך), תשמ"ט. דרכה המיוחדת של גרמניה בהיסטוריה, מאגנס, ירושלים.

- Calvary, Moses, 1913. "Die Aufgabe des deutschen Zionismus," Sonderdruck aus *Der Jüdische Student*. Berlin.
- Chickering, Roger, 1993. *Karl Lamprecht. A German Academic Life*. New Jersey.
- Danyl, Jürgen, ed., 1995. *Die Geteilte Vergangenheit: Zum Umgang mit Nationalsozialismus und Widerstand in beiden deutschen Staaten*. Berlin.
- Diwald, Helmut, 1985. *Mut zur Geschichte*. Bergisch-Gladbach.
- Fichte, J.G., 1806-7. *Reden an die deutsche Nation*. Berlin.
- Fischer, Fritz, 1961. *Griff nach der Weltmacht*. Düsseldorf.
- , 1993. *Hitler war kein Unfall*. Munich.
- Geiss, Imanuel, 1992. *Der Historikerstreit. Ein unpolemischer Essay*. Bonn/Berlin.
- Herdegen, Gerhard, 1987. "Demoskopische Anmerkungen zum Geschichtsbewusstsein der Deutschen (West) im Kontext der deutschen Frage," in *Geschichtsbewusstsein der Deutschen*, ed. Werner Weidenfeld. Cologne.
- Herwig, Roger, 1992. "Industry, Empire and the First World War," in *Modern Germany Reconsidered*, ed. Gordon Martel. New York, 54-73.
- Iggers, George, 1971. *Deutscher Geschichtswissenschaft*. Munich.
- Irving, David, 1977. *Hitler's War*. New York.
- James, Harold, 1995. *Vom Historikerstreit zum Historikerschweigen*. Berlin.
- Kershaw, Ian, 1994. *Der NS-Staat*. Hamburg.
- Kittel, Manfred, 1993. *Die Legende von der 'Zweiten Schuld'*. Vergangenheitsbewältigung in der Ära Adenauer. Berlin.
- Kocka, Jürgen, 1994. "Perspektiven für die Sozialgeschichte der Neunziger Jahre," in *Sozialgeschichte, Alltagsgeschichte, Mikro-Historie*, ed. Winfried Schulze. Göttingen.
- Lamprecht, Karl, 1891-1902. *Deutsche Geschichte*. Berlin.
- Laqueur, W., and G., Mosse, eds., 1966. *1914: The Coming of the First World War*. New York.
- Lehmann, Max, 1911. *Historische Aufsätze und Reden*. Leipzig.
- Mehring, Franz, 1965. "Deutsche Geschichte," in *Gesammelte Schriften*, Berlin (Ost), 7:496-510.
- , 1965. "Das Zeitalter der Reizsamkeit" and "Paranoia professoris magistra," in *Gesammelte Schriften*, Berlin (Ost), 7:511-521.
- Noelle-Neumann, Elisabeth, and Renate Köcher, 1988. *Die verletzte Nation*. Stuttgart.
- Piper, Ernst, ed., 1987. *Historikerstreit*. Munich.
- Prinz, Michael, and Rainer Zitelmann, eds., 1994. *Nationalsozialismus und Modernisierung*. Darmstadt.
- Schwarz, Hans Peter, 1991. *Der Aufstieg: 1876-1952*. Stuttgart.
- Schwilke, Heimo, and Ulrich Schacht, eds., 1994. *Die Selbstbewusste Nation*.
- Steinniger, Rolf, 1983. *Deutsche Geschichte 1945-1961*. Frankfurt.
- Taylor, A.J.P., 1959. *The Origins of the Second World War*. Oxford.
- von Sybel, Heinrich, 1889-1894. *Die Begründung des deutschen Reich durch Wilhelm I*. Munich.
- von Treitschke, Heinrich, 1879-1894. *Deutsche Geschichte im 19ten Jahrhundert*. Leipzig.
- Wehler, H.U. ed., 1973. *Deutsche Historiker*. Göttingen.
- Wehler, H.U., 1988. *Entsorgung der deutschen Vergangenheit? Ein polemischer Essay zum "Historikerstreit"*. Munich.
- Zitelmann, Rainer, 1987. *Hitler — Selbstverständnis eines Revolutionärs*. Hamburg.